

A VÉGEKRŐL.*

A mai Krassó-Szörény vármegyének csaknem fele 1872-ig a volt katonai határőrvidékhez tartozott, a 13-ik számú román-bánáti határőrezredet alkotta. A polgárosítással ez a nagy darab föld elvesztette azt a régi szerepét, hogy az államnak határszéli őre legyen a kelet felől jövő támadásokkal szemben. De végvidék jellegét továbbra is megtartotta. Ma is négy állammal érintkezik hazánk e ponton. S a keletről jövő idegen mégis itt teszi először magyar földre a lábát. Itt szerzi első benyomásait a magyar nemzetről. S a magyar államról kialakuló ítélete itt kapja meg első motívumait. Továbbá ez a mintegy 943,000 katasztrális hold honi föld a maga 153,000 lakosával a magyar államnak éppoly integráns, de sokkal veszélyeztetettebb része lévén, mint a nagy alföld, nem minden jelentőség nélkül való

* Nagy örömmel közöljük ezt a tanulmányt nemcsak a benne foglalt értékes tények, megfigyelések és adatok miatt, hanem azért is, mert azt reméljük, hogy például fog szolgálni másoknak hasonló felvételek keresztülvételére. Ugyanis régi óhajtásunk, hogy hazánk népének életéről, gazdasági rendjéről, szellemi, vallási és erkölcsi viszonyairól *szakavatott, humánus és az osztálypolitikától független egyének* pontos és objektív leírásokat adjanak. Általuk nemcsak a szociológiai tudománynak adnának megbecsülhetetlen anyaggyűjteményt, hanem előkészítenék annak az új magyar politikának eljövételét is, melynek valamikor mégis csak fel kell váltania a nemzetiszínű demagógiát s a „nemzet intelligenciájának vezető szerepét”. Azért felkérjük szemlénknek mindazon barátait, kik az ország valamely részének viszonyait alaposan ismerik, hogy a jelen tanulmányhoz hasonló dolgozataikkal minél sűrűbben keressék fel a *Huszadik Századot*. Ha majd az egész országról lesznek olyan felvételeink, mint a milyen a Vas Béláé: akkor — de csakis akkor — tárgyalanná fog válni egy ismert francia szociológus súlyos vádja, a ki azt mondotta, hogy a tudomány Ausztrália vagy Afrika nem egy vad törzsének életét jobban ismeri, mint a magyar népet. *Szerk.*

az a kérdés, hogy ez a nagy darabja az állam testének egészséges-e húsunkból való hús, vérünkéből való vére? Úgy vélem tehát, némi érdeklődésre tarthatnak számot a következő sorok, melyekben e fontos végvidék gazdasági és kulturális nyomorára akarom felhívni e szemle olvasóinak szíves figyelmét.

I.

Határőrvidékről szólván, azt a nagy darab földet értem, itt, a mely Karánsebestől, mint a régi granicsár-világ kezdetétől és gócpontjától észak-kelet felé a hunyadi hegyekig, dél-keletnek Orsováig, dél, délnyugatra, Bozovicson át Stájerlak-Anináig, illetve a báziai kikötőig terjed s a melyet a hunyadi és kornyarévai, illetve a magyar-román határszéli havasok, majd a Kazán-szoros nyáron fenséges növénydíszen pompázó, télen hatalmasan zord, égbenyúló, meredek sziklafalai vesznek körül; azt a vidéket, a melyet a dél-keleti Kárpátok hegytömegei borítanak s az Alduna hullámai mosnak. Itt, e nagy darab földön, mely már a római kulturvilágnak fontos területe volt, mint ezt Trajának a Kazán-szoros szerbparti szikláiba vágott, ma is használt hadiútja és Ó-Ogradena községünkkel szemben levő óriási táblája; Turn-Severinnól, kis vízállásnál ma is látható hidja; Herkulesfürdő, az itteni maradványok főként a topleczi vasúti töltésbe foglalt aqueduct falazata; Ovidiusnak a Karánsebes mellett, »Turnul« községben, egy magános hegytetőn sötétlő tornya kétségtelenül bizonyítja s mely mint említem, a vármegyének csaknem felét teszi ki, nagyobbára hegyek közé szorított 120 község és 1 város van, melyekben a legutolsó népszámlálás 153,012 embert talált. Ezek közül csupán 34,159 volt különféle nemzetiségű, 118,853 pedig román. Ezzel tehát a vidék nemzetiségi jellege adva van. Ehhez legfeljebb még csak azt kell hozzátenni, hogy az egész területen s nem utolsó sorban a románoknál, német nyelvvel elboldogulhat a magyar állam tisztviselője, de a magyarral, a csekély számú magyar ajkúaktól eltekintve, sehogysen. A régi granicsár-szellem még sok helyütt jelen van, s innen a németiség — a minthogy sok községházánál feltalálható még a kétfejű sassal ellátott, sárga-fekete zsinóros bírói pálca — az új kurzus szele még nem volt képes azt elfűni.

De erről később. Mindenekelőtt azt akarom nagy vonásokkal vázolni, hogy él e nép, milyen az a gazdasági alap, a melyen e sajátos társadalmi felépítmény létrejött s miféle társadalmi erők produktuma az.

Karánsebesen a nagy magyar síkságnak vége. Onnan kezdve minden irányban hegytömegek tornyosulnak, a melyek magassága oly mértékben nő, a mennyire közeledünk az ország határához. Van ezek között is, kétségtelenül, lapály és termő föld. Hiszen ezen keletkezett a községek legnagyobb része. Es a lakosság túlnyomóan őstermelő. De míg egyrészt egy csomó község szinte megközelíthetetlen magasságban, hegytetőkön van elhelyezve — ilyenek az összes szláv és német telepítvények — másrészt a hegyek közt elterülő lapályos helyek is általában oly fukar kezekkel vannak szétszórva, hogy azokon csakis parasztgazdaságok, illetve kisbirtokok jöhettek létre. Némely községnek pedig, főképpen a Dunamentieknek egyáltalában nincs termőföldjük. Még közlegelővel se rendelkezik egyik-másik, különösen ott, a hol mint az Aldunán a régi katonai kormányzás bűne folytán az erdővel borított hegyhátaból csupán kopár sziklák maradtak fenn, melyek közül a tavaszi és őszi esőzés idején vadul rohanó patakok zúdulnak a szerencsétlen községekre, óriási szikladarabokat, kő-kavics-törmeléket sodorva le rájuk. — Mindamelllett a kevés termőföldön is, régi mezőgazdasággal találkozunk a határőrvidéken. A föld jó s ára is igen nagy. S ha csak valamivel észszerűbb gazdálkodást folytatna e nép, sokkal jobban fizetne a föld, mint most. De úgy, a hogy tényleg gazdálkodik, csak nyomorúságának táplálója lehet, de nem jövedelmi forrás. A római hódítás idejétől mai napig a mezőgazdaságban alig állott itt be más változás, mint az, hogy a földműves faeke helyett vasekével szántja föl alig egy arasznyira sovány földjét. Egyébként ma is úgy gazdálkodik, mint ezer évvel ezelőtt. Marhaállománya csekély. A föld jó trágyázásáról tehát szó sem lehet. A vékony barázdába évről-évre kukoricát vet oly sűrűen, hogy egy-egy halomból 3—4 szál tengeri is kihajt. A kórok természetesen vékonyak, gyöngék s kis csöveket eresztenek, mikből jó termésű években is éppen annyi szem kerül ki, a mennyi a családnak, melynek a kukoricakenyér és málé a legfőbb tápláléka s a baromnak okvetlenül szükséges. Mostoha években pedig, milyen az elmúlt két esztendő is volt, a mikor július-augusztus hóban kiszáradt kórok elperzselt leveleit zörgette a

hegyi szél, még ennyi hozadékot sem ad a gazdaság. Ilyenkor a családnak legszükségesebb tápláléka sem kerül ki. E mellett a földet a rablógazdaság végképp kimerítette. S közel van immár az az idő, a midőn még a mostani nyomorúságos táplálékot sem lesz képes a paraszt tőle kicsikarni. Egyéb ágait az őstermelésnek pedig nem ismeri ez a nép. Kereskedelmi növényekből csak annyit termeszt, a mennyi az asszonyoknak a primitív ruházat megszövéséhez kell. Az állattenyésztéshez nem ért. E tekintetben éles különbség van közte s a megye többi parasztsága közt. Ma már magyar szarvasmarhát alig látni a vármegyében. Mindenütt a vörös tarka faj van meghonosítva. De míg a lugosi és környékbeli paraszt szinte ideális gyönyörűségű s óriási ökörpárokat, a szarvasmarha színe-javát hajtja fel a lugosi vásárra, melyre éppen ezért messzi földről seregestől jönnek a marhakereskedők, addig a mehádiai, karánsebesi, bozovicsi és orsovai országos vásárokon oly anyagot kínál a határőrvidéki paraszt ugyanazon fajból, a melyért a kupeczek nem tartják érdemesnek leutazni. Orsova környékén és különösen az aldunai községekben oly teheneket lát az utazó a hegyek mellett ödöngeni, melyeknek oldalbordáit könnyű szerrel megolvashatná. Pedig kitűnő havasi legelőekben nincs hiány. De annál inkább szakértelemben, szorgalomban és ambícióban. A falusi házak előtt pocsolyában fetrengő hosszú lábú s hosszú orrú ronda sertések még ennyi figyelmet sem érdemelnek. Ezek csak arra valók, hogy decemberben legyen mit lefoglalni az adóvégrehajtónak. Még aránylag legtöbb eredményt a juhtenyésztés terén tud ez a nép felmutatni. Az állat igénytelen. Egy gyermek őrizete mellett eléldegél s felnő a hegytetőkön.

Az őstermelésnek ezen ágai hát nem nyújtanak emberhez méltó existenciát a határőrvidéki parasztságnak. Volna azonban egy, a mely hivatva lenne jólétet teremteni e vidéken, de nem képes kialakulni: — a bányászatot értem. Szakértők egybehangzó állítása s a tények bizonyítása szerint a kérdéses terület igen gazdag szénben s a legkülönbélebb ércekben. Hogy csak néhány adatot hozzak föl e tény illusztrálására, említem, hogy a határőrvidék északi részében levő Mehádián a szab. osztrák-magyar államvasút-társaság évtizedekig folytatott kőszénbányászatot s csak a múlt évben szüntette be árdepresszió folytán az üzemet. A déli félben, Bozovics határában minden talpalattnyi föld szénrétegeket takar. Ez nem föltevés, hanem

pozitívum, a mit bizonyít az Almás völgyében már megnyitott számos tárna s a mit megerősít az az egyszerű meggondolás, hogy ez a terület közvetlen szomszédságában van a stájerlak-aninai nagy kőszénbányának, hol szintén a szab. osztrák-magyar államvasút-társaság folytat igen nagyszabású üzemet. Bozoric határában tényleg már alig van talpalattnyi tér, melyre kutatási engedélyt ne kapott volna valaki. Azután ugyancsak Bozovicstól Fehértemplomig a Nera folyó iszapja, valamint a két partján elterülő szántóföldek szakértők vizsgálatai szerint erősen arany tartalmúak. Ezidejűleg valóságban lázasan kutat ott mindenki arany után. S hogy nem ok nélkül, bizonyítja többek közt az a körülmény, hogy a múlt évben egy németországi társaság egészen komolyan, megfelelő gépekkel felszerelve fogott hozzá a Nera homokjának feldolgozásához. Ott vannak továbbá az aldunai chrom, mangán tartalmú hegyek; az újbányái és drenkovai üzemben levő kőszénbányák, — mind megannyi adat arra nézve, hogy e nagy darab föld gyomrában milliók hevernek. Csak napfényre kellene őket hozni. De hiányzik a vasút. Ez okból senki se akar a milliókért lehajolni. Ez óriási darab földön tényleg egyetlen vonal húzódik végig: a budapest—orsovai fővonal. Ettől jobbra és balra egyetlen lépésnyi vonat se közlekedik. S tény az, hogy a Hunyadmegye határánál levő ruszabánya-ruszkiczai vasgyár, Karánsebesről, a déli részben levő bezovicsi kereskedő pedig Jabianiczáról, mint utolsó vasúti állomásról tengelyen kénytelen nyers anyagát, illetve árúit elszállíttatni. Mindkét út 34—37 kim. s terhes kocsinak 1—1½ napi út. Ezeket a szállítási költségeket pedig semmiféle bányauzem meg nem bírja. A minek következménye aztán, hogy a bányászat nem is tud megszületni. A jablonicsa-fehértemplomi vonal kiépítése egy oldalon, a karánsebes-hát-szegi a másikon évek óta vajúdik ugyan s engedményes van is quantum satis, de a kérdés éppen csak vajúdik, egy lépést sem halad előre. S egyben tétlenül hever a dologtalan ezek munkaereje.

Az őstermelés vázolt silányságából most már szükségképpen következik az ipar kezdetlegessége. Ha megemlítem, hogy e nagy területen egyetlen rendezett tanácsú város van (Karánsebes) s egy város számba vehető nagyközség (Orsova), úgy hiszem, eleget mondtam mindenkinek, a ki ily dolgokról gondolkozni szokott, hogy az ipar állapotára következtethessen. A hol a mezőgazdaság csereértéket nem, vagy csak igen cse-

kély mennyiségben termel, ott az ipar s vele az ipari gócpontok a városok kifejlődésének nincs meg a szükséges létalapja. A falusi nép a bocskortól kezdve a báránybőr süvegig ruházatát maga készítvén, a legkisebb iparost sem képes foglalkoztatni. Tényleg a községek legnagyobb részében egyetlen mesterember sem található. Mindamellettt valami kezdetleges kis ipar természetesen itt is létezik. De ez éppen csak arra elég, hogy a városi szegénység és parasztság primitív és csekély ipari szükségletét fedezze s így maga is fejletlen. Arra pedig, hogy önálló iparososztály létalapjául szolgálhasson, hogy a fölösen heverő munkaerőt fölszabadítsa, nagy tömegben magához vonja s a munkabért jelentékeny jövedelmi forrásává tegye a határőrvidéki társadalomnak, — erre képtelen. Persze a külföldi versenyre, mint minden baj legfőbb okára, itt is szívesen hivatkoznak a kávéházi közgazdák. A valóság azonban az, hogy a határőrvidéki román nép az ipari munkától irtózik, arra nem alkalmas és nem is hajlandó. Testi és szellemi állapota ezt teljesen érthetővé is teszi. A táplálkozás hiánya, illetőleg a rendkívül silány táplálkozás miatt szervezete képtelen állandó és fokozott munkaerő kifejtésére. Az alkoholizmus apáról-fíúra átöröklött következményei, a szeszes italoknak mértéktelen és táplálék gyanánt való élvezete még azt a kis munkaerőt is idő előtt aláássák, a mit a silány tápszerekből nyert az organizmus. Ehhez járul a legsötétebb tudatlanság egész általánosságban s különösen az ipari foglalkozás terén. Valamint figyelembe veendő itt a nagyipari üzemek s ezzel az ipari foglalkozáshoz való vonzó erő és tanító példa hiánya. S íme ezek az okok eredményezik aztán azt, hogy a határőrvidéki nép az évnek kétharmadát teljes tétlenségben, nélkülözésben és nyomorban tölti ugyan végképpen kiszarolt szántóföldje mellett, de azért ipari tevékenységre nem gondol, sőt közönséges, házkörűli munkára sem kapható. Inkább hasra fekve alszik nyári napokon az utca porában. Hiányozván az ipari munkaalkalom, nem lóvén e népnek oktatója és felvilágosítója, s mivel önmagának halvány sejtelve sincs az ipari munkának óriási értékképző hatalmáról, — kiszámíthatatlan érték hever így a tétlen munkaerőben.

Említettem fentebb, hogy nincs meg a szükséges vonzó erő sem és tanító példa az iparhoz. Tényleg a nagy ipart jóformán az orsovai petróleumgyár képviseli e vidéken. Legáltalább a gyár elnevezést bátran és joggal úgyszólván csakis

erre a nagy vállalatra lehet alkalmazni. A borzai mezőgazdasági gépgyár ugyan szintén számos munkást foglalkoztat s úgy látszik, a Balkán államokba élénk exportot folytat, de még mindig kezdetleges s a legkiterjedtebb állami kedvezményeket (teljes adómentességet!) veszi igénybe. A kaláni bánya- és kohó részvénytársaság rusz kiczi vasgyára alig érdemel figyelmet, nándorhegyi vasművei ugyan elég fejlettek, de két órányira lévén az utolsó vasúti állomástól, Karánsebestől, szállítási s egyéb nehézségekkel küzd. Pár évvel ezelőtt különben az üzem beszüntetéséről szóló hírek voltak forgalomban. Más, csak ezekhez is hasonlítható nagy üzemek, vagy pláne olyanok, mint a szab. osztr.-magyar államvasúttársaság resiczi és aninai nagyszerű vasművei, a vármegye csaknem felét kitevő ezen határőrvidéki területén nincsenek.

Ezek után mindenki természetesnek fogja tartani, ha a kereskedelemről nem sok a jelenteni való. Mit közvetítsen ott a kereskedő, a hol a fogyasztás és a termelés egyaránt a legkezdetleesebb? Mégis meg kell itt említeni, hogy a kereskedelem iránt több fogékonyság mutatkozik e népben, mint az ipar iránt. Gabonakereskedelmet természetesen nem folytat. Ezzel legfeljebb a városi elemek foglalkoznak. De pálinkát igen nagy mennyiségben hoz forgalomba a parasztság. Az őszi hónapokban undorító cefrebűz fogadja minden faluban az utazót. S majdnem minden házon ott díszleg a »szeszfőzde« felirat annak jeléül, hogy ott pálinkát főznek. S tényleg, a mi pénz a községekben forgalomba jő, az nagyobbára pálinkából származik. Továbbá csaknem minden faluban akad egy egy román szatócs és korcsmáros. Az üzlet nyomorúságos és piszkos és vajmi csekély jövedelmet biztosít tulajdonosának. De mégis csak üzlet s mégis csak jobb a semminél s egy lépést jelent előre a mezőgazdasági bárgyúságból való kibontakozás felé. Azután újabb időben kezdenek a falusi »kereskedelmi részvénytársaságok« elterjedni — természetesen nem abból a célból, hogy alapszabályaikat betartsák s csakugyan a »kereskedelmi szellemet« fejleszszék. Az effajta egyesülések román nemzetiségi pénzen alakulnak, exponált nemzetiségi alakok kezében vannak s nemzetiségi célokat szolgálván, 1—2 évi fennállás után igen nagy sikerrel szoktak egy csomó szegény ember romlása s a büntető törvénykönyvvel való némi konfliktus árán megbukni. A mi kereskedelem már most van, az a pár nagyobb helyre vonul s lényegében véve az osztrák

import közvetítésére szorítkozik. Tudnivaló ugyanis, hogy Temesvártól Orsováig a bécsi selejtes árúnak biztos lerakodó piaca van. Az ezen árúk forgalomba hozatala körül kifejtett tevékenységet aztán az uzsora és szatócs-szellem jellemzi. S még így is hiábavaló minden fogás. A tisztességtelen versenynek minden eszköze mellett is az adó-kivető bizottságok egyik ciklustól a másikig egyre több és több III. o. ker. adókötelest kénytelenek törölni. S bizony, a kik így időközben elbuknak, nem az ügyvédek s más értelmi foglalkozásbeliek sorából, hanem a kis exisztenciák köréből kerülnek ki s jutnak proletár sorba. S talán alig van terület, a melyen jobban lehetne a tőkének egyre kevesebb kézben való koncentrációját megfigyelni, mint itt a határőrvidéken, a hol a hatalom tényleges birtokosait, »a társadalom oszlopait« szinte öt ujján megolvashatja az ember.

Erről szólván, külön kapitulust kellene itt szentelni a határőrvidéki bankoknak. De tér hiányában le kell mondanom arról, hogy e pénzügyintézeteknek a nyomorban sínylődő mezőgazdaság és pangó iparral szemben játszott szerepével foglalkozzam. Legyen elég itt csak azt a pusztá tényrt konstatálnom, hogy a pénzzel kereskedő intézetek gombamódra szaporodnak e vidéken, a melynek igen nagy része már a n.-szebeni Albina kezében van; s egy havasi, a világtól elzárt, a magyar-román határszélen fekvő kis községben, Kornyaréván, (4499 lakossal) »Munteana« pénzügyintézet alakul részvénytársasági alapon, s hogy továbbá a tömegnyomorral egyenes arányban emelkedik évről-évre e bankok osztaléka.

Íme tehát nagy vonásokban az a gazdasági szervezet, a melyből a magyar állam e rendkívül exponált területének másfél százezernyi népe anyagi erejét nyeri. Hogy ez az exisztencia általában egy jelentőségű a legsötétebb nyomorral, azt talán már az eddigiekből is látja a szíves olvasó. Ehhez azonban még egyéb körülmények 13 járulnak. Még nem szözlöttünk a közterhekről. Arról, hogy számtalan községben a községi pótdadó az állami adónak 100—150%, sőt magasabb százalékát is kiteszi. Ugyancsak hallgattunk a vármegye azon eljárásáról, hogy a katonai kormányzás idején okkupált és azóta, immár tehát több mint 30 éve, nagyrészt jóhiszeműen bírlalt földeket a községek minden tiltakozása ellenére is könyörtelenül visszaköveteli, megváltatja, pereli, mint közlegelőt a foglalkóttól a községek javára. Mellőztük, hogy az ezen úton is szaporított

és a közterhek alatt összeroskadt proletariátusnak nincs semmiféle levezető csatornája, mert hiszen nagy birtokok hiányában napszámba sem mehet; hogy a régi házközösség még sokhelyütt fennállván, általában a családhoz tartozás viszonya ma is a régi lévén, egy-egy családfőnek nemcsak feleségéről és gyermekeiről kell gondoskodnia, hanem a családban vannak a nagyszülők, az após, anyós, a nős fiú, a férjhez ment leány és mindenféle lemenők egészen az unokáig, sőt a vadházasságban élő családtagok is, kiknek fentartása mind a családfő vállaira nehezedik. Végül szólhattunk volna arról is, hogy számos község, főleg a legszorgalmasabb cseh és német telepítvényesek, fekvésüknél fogva a járhatatlan utak miatt az évnem csaknem felében szinte megközelíthetetlenek. S ha mindezekkel kiegészítjük a gazdasági szervezetről fentebb adott vázlatot, úgy tökéletesen igazat fogunk adni a bozovicsi bankok urainak, a kik szinte ugyanazon szavakkal és teljesen azonos, a nevető augurokra emlékeztető pathosszal szavalták nemrég e sorok írója előtt, hogy e vidék népe nemsokára két részből fog állani: igen kis számú gazdagokból és rendkívül nagy tömeg koldusból. Ez a véleménye különben a karánsebesi és orsovai financiéknak is. A különbség legfeljebb az lesz, hogy a minoritásban levő gazdagok száma egyik helyen kisebb, mint a másikon, de a koldusbotra jutott földönfutók tömege mindenütt növekedni fog.

II.

Az 1900-iki népszámlálás adatai szerint e határőrvidék 153,012 lakosa közül 52,089 ember tudott írni és olvasni. Tehát mintegy 34 százalék. Ez az arányszám meg sem közelíti a 6 évnél idősebb népesség írni és olvasni tudó részének országos arányszámát, 59 százalékot, s jóval alatta marad a Krassó-Szörény vármegyei 429 átlagnak is. A határőrvidéki nép ezek szerint sokkal tudatlanabb a vármegye többi népességénél. Az ország átlagos kultúrájával összehasonlítva pedig, műveletlensége egyenesen megdöbbentő. Ezt mondják már a rideg számok. S erre az eredményre vezet a való élet megfigyelése is.

Minden társadalom kultúrfokára nézve fényűzési szükséglete jellemző. A határőrvidéki paraszt legmagasabb rendű

szükséglete az, hogy kedvére lerészegedhessék. Ezért a pálinka mindennél keresettebb áru. Napokig utazhat az idegen faluról-falura a nélkül, hogy egy falat kenyeret, vagy egy tojást kapna, drága pénzért. De olyan község, a melyben pálinkát ne vehetne nincs. Pálinkára szüksége van itt mindenkinek. Iszik a gyermektől kezdve az elaggottakig mindenki, a hajadon és aggyasztán egyaránt. Ez a tény már magában véve a legnagyobb mértékben kultúraellenes. Hatásában pedig végzetes. Ez tisztán látható a nép életének minden vonatkozásában. A határ-örvidéki parasztnak nyomortól és alkoholtól elsötétített, durva elméjében a közönséges állati lét eszmekörét meghaladó fogalom után hiába keresünk. S ha csak nyomorúságos tápláléka és pálinkája meg van, semmivel sem törődik. Érzéketlen a rend, a tisztaság, a szép iránt. Háza, melyből orrfacsaró bűz áramlik ki, durva terméskövekből, fából van úgy a hogy összeróva. A vakolat már díszítésszámba megy. Általában a legbarbárabb sivárság, a legkiáltóbb ízléstelenség rí le róla. E házban, mely őt sem a tél hidege, sem a nyár forrósága ellen nem védi, télen együtt szorong egyetlen kicsi szobában az egész család meg a tehén, vagy a borjú. Ugyancsak a célszerűtlenség és ízlés hiánya jellemzi ruházatát is, mely főleg a karánsebesvidéki, legnyomorultabb népességéé határozottan visszataszító. Erkölseikre nézve az emberi élet értéktelensége, a prostitúció virágzása meg a vadházasság, mint hallgatólag elismert társadalmi intézmény jellemző, mely utóbbi egyenesen a szűkös gazdasági helyzettel függ össze. A rövid és elmaradhatatlan tartozéka minden bocskorszárnak. Munkaközben, főleg az erdőn és étkezéskor szükség van reá. S pillanatnyi felhevülésben, boszúból, főként pedig a pálinka gyilkos tüzeiben ellenfelének szívébe mártani azt nem olyan eset, melyből kazust csinálnának a falubeliek. A mulatságok tényleg ritkán folynak le emberhalál nélkül. A nagy ünnepek után következő táncvigalmak mindig sok dolgot adnak a királyi ügyésznek és vizsgálóbíróknak.

Mindez pedig törvényszerű szociológiai eredménye a gazdasági nyomornak, a g. kel. egyház korrump szellemének s a népoktatás siralmas állapotának. A nyomorban sínylődő paraszt, a kinek egész háznépére szüksége van a gazdálkodásnál, már gazdasági okból sem lehet barátja a művelődésnek. Az iskola munkaerőt von el tőle. Ki legeltesse kecskéit, sertéseit a hegytetőn, ha a gyermeknek, a ki ezt a munkát könnyen végzi,

iskolába kell mennie? Aztán meg az iskoláztatás újabb megterhelhetést jelent. A tandíj, iskolaszerek, a 30 filléres tanítói nyugdíjjaruléék már 2—3 gyermeknél érezhető terhet jelent a családra nézve. Igazolatlan mulasztásért pénzbüntetés jár. A veszteség tehát kettős: egyfelől munkaerőt veszít a család s ezenkívül még tetemes kiadásai is vannak. De feltéve, hogy mindezen túlteszi magát a szegény ember, arra nem is gondolhat, hogy gyermekét a nagy keservesen elvégzett elemi iskola után a városi iskolába küldhesse továbbképzés végett. Otthon marad tehát a falusi élet bárgyúságában. Az élet, a durva és míveletlen környezet aztán csakhamar letörlik róla azt a kis mázt, a mit a falusi iskola nagy kínosan rákent. És minek is képeztetné tovább gyermekét? A műveltségnek, a szakképzettségnek, a tudománynak előtte abszolút értéke nincs. Azt sem tudja, mi az? S a ki őt erről felvilágosíthatná, a ki oktató, meggyőző jó példával járna elől; a ki kedvet és vágyat ébresztene benne az állati butaságból való kiemelkedésre, olyat hiába keresünk e vidéken. Az ellenkezőjére azonban annál több példa, akad. Itt van első sorban a g. kel. egyház és annak közegei, a papok. A ki határőrvidéki román papot nem látott, annak halvány sejtelve sem lehet arról, micsoda »lelkipásztorai« vannak e népnek. Minő sötét és gonosz alakok vezetik ezt a népet büntetlenül és felelősség nélkül, sőt az isten dicsőségére a legátkosabb romlásba, a vastag butaságba. Külsejükre csupán annyiban különböznek a paraszttól, hogy városias ruhában járnak, »nadrágos emberek«. Egyébként éppoly tisztátalanok és elhanyagoltak, vad és torzonborz külsejűek, mint az. Műveltségük rendszerint abból a kotyvalékból áll, a mit a polgári iskolán kívül a karánsebesi teológián, vagy valamely hasonló bagolyvárában a középkori sötétségnek és tudatlanságnak magukba szedtek s melyre nézve jellemző, hogy a magyar írás és olvasásig csak nagyon kevés viszi föl közülök. S ha el is jutott idáig, künn az életben csakhamar szélnek ereszti ezt a tudományát, mint merőben fölöslegeset. Szóval sötét és tudatlan fejek ezek, a kik maguk sem ízelvén meg az igazi tudás édességét, a rájuk bízott népet sem és annál kevésbbé vezethetik a felvilágosodás útjára, mert hiszen ez egyenesen érdekeikbe ütköznék s az egyház ellen irányult merénylet lenne. A mi ugyanis az elsőt illeti, tudni kell azt, hogy ezek a papok rendszerint maguk is nagy nyomorúsággal küzdenek. Fizetésük csekély. Járandóságuk egyebekben szintén szűkösen van kimérve.

Kénytelenek tehát úgy és ott szipolyozni a népet, a hogy és a hol tudják. Az uzsorának különféle fajai épp oly kedvelt foglalkozásuk nekik is, mint kevésbé istenes társaiknak a nép nyúzásában. A vagyonszerzés után való vágy, a kapzsiság nem kevésbé jellemző tulajdonságuk nekik, mint akármelyik szatócsnak. Volt alkalmam oly »tisztelendő úr« adóügyeiben eljárni, a ki az ingatlan adás-vevési szerződések egész sorát produkálta s egyik házat a másik után vette meg egy oly község lakosaitól, melyben egy harapás kenyeret sem voltam képes kapni. Egy másik alak pedig, a miatt való bújában, hogy hasonló pásztorkodásra nem nyílt tér a falujában, más paróchiát pedig sehogysem tudott magának kijárni, ivásnak adta magát s hívei szemeláttára fetrengett éjjel-nappal a korcsmában holtrészezen, a legelzüllöttebb állapotban. — De még ha más anyagból volna, is egyik-másik gyúrva, a mire kétségtelenül szintén akad példa, mint említem, az egyház java miatt sem folytathatna szelídítő, felvilágosító működést. Az az egyház, a mely híveitől megköveteli, hogy házukban bekövetkezett haláleset miatt napokon át (az eltemetésig) járjanak télvíz idején s rekkenő hőségben, hóban és esőben hajadon fővel; az az egyház, a mely megengedi, hogy a nyár fullasztó melegében, szűk alacsony szobában kiterített, bárminő betegségben elhalt ember gyertyáktól körülvelt hullájának csókolására seregestől járjanak az asszonyok; a mely karácsony és húsvét előtt hónapokon át böjtölteti híveit és száraz halra s hasonló embertelen táplálékra szorítja őket (miközben papjai mindezen tortúrákat magukra nézve nem tartják kötelezőknek); a mely az ünnepnapok, búcsúk, helyi védszentek tiszteletére szánt összejövetelekre az évnek igen nagy részét foglalja le s vonja el a munkaidőből stb. — ez az egyház tele marokkal szórja a lelki sötétség magvait, az ilyen egyházból felvilágosítás és erkölcs helyett babona és tudatlanság árad ki, az ilyen egyház nem éltetője, hanem börtönőre a szellemnek. Kétségbevonhatatlan tény az, hogy e nép szörnyű tudatlanságának a gazdasági nyomorral legalább is egyenlő intenzitású oka az egyház. Üres és a parasztnak merőben érthetetlen szertartáson kívül semmi pozitív életelvet, semmi megtisztult világnézetet nem nyújtván, pozitíve nem is járul hozzá a lelkek megnevesítéséhez. Azzal pedig, hogy fundamentumát, a hívek tudatlanságát görcsösen védi, egyenesen a haladás, a felvilágosodás útjába áll. Valóságos szégyene tehát a XX. századnak, hogy ily korhadt, pusztulásra szánt és semmi

jóra sem alkalmas haladásellenes társadalmi intézmény uralkodik százazrekre menő ember lelkén. S pusztításának láttára, a mit úgy az egyesek lelkében, mint a közszellemben véghezvisz; látva azt, mint akadályozza meg, az embert az embertől elválasztó falak lerombolását s még azt is meggátolja, hogy az ember az állati sorból fölemeltessék, — valóban elementáris erővel tör ki az emberből a kérdés: mit ér a hatalmas állam minden ágyúja és szurony erdeje, ha a haladás, a boldogulás egy ily konok, megvéhnédt ellenségétől sem tudja megvédeni az állampolgárok ezreit?!

Mert ha még az egyház megmaradna a maga szoros területén s csak a templomban folytatná emberrontó tevékenységét! De ezzel nem elégszik meg. Hatalmába keríti az iskolát is. Nemcsak az életben s a felnőttek között terjeszti a sötétséget. Az iskolában, már a gyermekek elméjét is elhomályosítja. Vagy ha már ezt nem teheti, megakadályozza, hogy tisztultabb légkörbe juthassanak. Körömszakadtáig harcol s minden követ megmozgat, hogy a községbe állami iskola ne jöjjön. Számos községben semmiféle iskola sincs, vagy csupán hitfelekezeti iskola van, a mely az évnek igen nagy részében csukva van látogatás hiánya miatt (a gyermekeknek a kecskéket kell őrizniök) de akár nyitva, akár csukva van, végeredményében alig ér többet a semminél. Az egyház tehát képtelen feladatát megoldani. Mindamellett a leghevesebben izgat az állami iskola ellen. S ennek meg is van az eredménye. Könnyen megszámlálhatjuk azon községeket, a melyekben állami iskola van itt. A legtöbb faluban nyomorban tengődő, gyakran beteg vagy iszákos községi tanító csepegteti a bűzös, piszkos községi iskolában a szerencsétlen gyermekek elméjébe a szellemi mérget. Minő középkori szellemi tortúra megy ez iskolákban végbe, azt a városi, modern iskolához szokott ember el sem képzelheti. De hogy amaz iskoláknak csúfolt emberrontó helyekről a gyermek sem haza-, sem emberszeretetet, sem ismereteket, sem erkölcsösséget nem hoz ki magával az életbe, az kétségtelen. Történik pedig mindez a XX-ik században, az állam szemeláttára, tudtával és hallgatólagos beleegyezésével. Mert ha igaz is, hogy újabb időben az ellenőrzés éberebb a réginél, ez éppen csak a legújabb időre nézve áll s még most is nagyon sok az olyan iskola e vidéken, a mely még élő tanfelügyelőt nem látott. Persze Lúgos, a tanfelügyelő székhelye messze van a perifériáktól s az átkozott utakon, az

isten háta mögé elrejtett rongyos községbe kiutazni nem éppen a legkényelmesebb feladat, meg aztán az egyházi hatóság, ennek révén pedig a vármegye nem szívesen nézi, ha valaki »erélyeskedik«. Azonban le kell számolni a ténynyel. Vagy beleszúrunk erős kézzel a darázsfészekbe és kiűzzük az egyházat az iskolából. Akkor lassankint megindul az elmék megtisztulásának processzusa. Vagy tovább tűrjük a mostani tarthatatlan állapotot. Ez esetben az a határőrvidék mindvégig az ázsiai fanatizmus és sötétség fészke lesz.

III.

Egyetlen kérdés van most már hátra, a mely mindezen erők eredője gyanánt domborodik ki, t. i. milyen magatartást tanúsít ez a nép az állami és nemzeti eszmével szemben? Szándékosan hagytam utoljára ezt a kérdést. Sokkal nehezebb és kényesebb az, hogysen a társadalmi struktúra ismerete nélkül elfogadható feleletet lehetne reá adni. Másrészt meg annyi előítéletbe, tendenciózus és hazug frázisok oly vastag barkába van az rejtve, hogy a tényleges viszonyok feltüntetése előtt nem is lehet remélni annyik nyugodt, tárgyilagos kihámozását.

A mondottak nyomán azonban azt hiszem, — s ezzel mindjárt előre is bocsátom vizsgálódásaim végeredményét — nem lesz meglepő az elfogulatlan olvasóra az az állításom, hogy az állameszme halkán s lábujjhegyen jár a határőr vidéki hegyek közt. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy ez a nép egészben véve olyan ellensége volna a magyar államnak s a magyarságnak, mint a hogy azt a budapesti redakciók vezércikkpolitikusai, a kik talán soha életökben sem láttak határőrvidéki parasztot, a közönséggel elhítenni szeretnék. Való igaz, hogy a 153,012 ember között csak 9451 olyant talált az 1900-iki népszámlálás, a ki magyarul beszélni tudott. De ezen pusztá tényből az állameszme mivoltára éppoly kevésbé szabad következtetést vonni, mint abból, hogy ez a vidék minden különös emóció nélkül pontosan beszállította a legutolsó időig a maga szabadelvű párti képviselőjét. Csupán a legutolsó választásnál tett kísérletet a fehértemplomi kerületben nemzetiségi képviselő, az is elbukott. Hiszen, ha ily adatok alapján akarunk ítéletet alkotni, talán elég volna arra a tényre rámutatni, hogy az egész határőrvidék közadakozás útján szobrot emel a király-

nak Karánsebesen s a tavasszal készül a boldogult Fadrusz mester művét nagy ünnepélyességgel átadni a halhatatlanságnak. Mindezek, ismétlem, önmagukban nem feltétlenül megbízható indíciumok. Hallottam én már határőrvidéki és román tanítótól vezetett iskolában a Himnuszt oly szépen énekelni, akárcsak N.-Szalontán. Igaz, állami iskola volt s állami tanító az illető. Aztán meg azt is megemlíthetem a sovinszták megnyugtatóására, hogy az orsovai, karánsebesi, bozovicsi hivatalok, ügyvédi irodák tele vannak magyarul egészen jól beszélő és író román fiukkal, írkokokkal s hogy pl. Bozovicson már a hadköteles legénységnek igen nagy része beszél magyarul. De hát nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy ez, meg a karánsebesi tüntetés s még annyi más hasonló jele a magyarsággal való szimpátiának valóban szívből jó és a lélek mélyén gyökerezik. Ugyanekkor azonban, a midőn ezt konstatálom, határozottan állítom, hogy azon hosszú idő alatt, mióta a viszonyokat figyelem, *soha semmiféle bizonyítékát sem találtam a népnél, főképpen pedig a falusi agrár népességnél a faji gyűlöletnek, illetve annak, hogy a magyar államot, a magyarság hegemoniáját és mindazt, a mi magyar, a priori és magyarsága miatt gyűlölné.* Politikai meggyőződése tabula rasa, melyre az van följegyezve, a mit a mindenkori főszolgabíró, jegyző vagy agitátor megfelelő pálinka és gulyás kiszolgáltatása mellett reá ír.

Ellenkezőleg, tanúbizonyságot kell tennem arról, hogy ez a nép minden tisztviselővel szemben, a ki ügyében lelkiismeretesen, jóindulattal és önzetlenül eljár, kifogástalan magaviseletet tanúsít. Szerény és alázatos s az érdekében végzett szolgálatot hálálkodva köszöni. S ha csak gonosz kezek vezetése alá nem kerül, úgy a községi, mint a társadalmi életben legbékésebben, a legzavartalanabb harmóniában megfér a magyar állam összes intézményeivel, közigazgatással s mindennel, a mi a magyarsággal vonatkozásban van. S megdönthetetlen meggyőződésem az, hogy ha a polgárosítás óta állam, törvényhatóság és társadalom nagyobb gondosságot tanúsított volna e nép érdekeinek felkarolása iránt, úgy ma már nem kellene ezen passzív eredménynyel beérnünk, hanem kézzelfogható bizonyítékokra mutathatnánk reá.

De hát az jellemzi éppen a helyzetet, hogy sohasem volt s ma sincs e népnek igaz barátja, a ki gazdasági és kulturális haladását a humanizmus és állami érdek magas szempontjából önzetlenül előmozdítani törekedett volna. Az a tény, hogy a

törvényhozás soha sem törődött a nép igazi érdekeivel, százszorta jobban beigazolódik e területen, mint bárhol másutt az országban. A polgárosítás után az ország többi részében érvényes egyenes adótörvényeket lassankint erre a területre is kiterjesztették azzal a kedvezményvel, hogy az egyenes adók 30 százalék földtehermentesítési részét ez a vidék nem fizeti. Némely régi kiváltságok a só és dohányvásárlás tekintetében továbbra is meghagyattak. Azután törvényben rendeltetett el a végtelen zavarokra vezető házközösségek teljes megszüntetése s az ingatlanok felosztása. Egy és más telekkönyvi kérdés rendeleti úton szabályoztatott. Végül, s ezt talán legelső helyen kellett volna említenem, a volt 13. sz. román bánáti határőrezred tulajdonához tartozott — állítólag 26.000,000 korona értékű erdő komplexum királyi kegy folytán az ezredet alkotott 122 községnek adományoztatott olyformán, hogy belőle »vagyonközség« névvel önálló jogi személy alakítottatott Karánsebes székhelylyel s külön kormánybiztos felügyelete alatt, mely vagyonközség tiszta jövedelme a községek kulturális céljaira volna fordítandó. S valójában ez az egyetlen intézmény volna még aránylag a legtöbb figyelemre érdemes, ha nem csak a papiroson, hanem a valóságban is élne és éltetne. Azonban hiába keresi a figyelő a községek beléletében a vagyonközség jótékony hatását. Intézményes kulturális eredményekre a legjobb akarattal sem bukkan. Más olyan törvényre pedig, melylyel a törvényhozás e végtelenül elhagyatott nép anyagi és szellemi jólétét igyekezett volna elősegíteni, vagy melyből a politikai pártok lelkiismeretes érdeklődését és jóakarátát láthatta volna e nép, — ilyen törvényre és intézkedésre nem akadunk a magyar Corpus jurisban. Csoda-e hát, ha ez a nép, a melyet mindig csak adóalanynak, katonanyagnak s közigazgatási objektumnak tekintettek s a mely a csendőrszuronyon, az adóvégrehajtón s a sorozó bizottságon kívül az államból semmi egyebet nem lát maga körül, az iránt valami nagy lelkesedéssel nem viseltetik?

S ehhez még más körülmények is járulnak. Rámutattam fentebb arra a végzetes befolyásra, a mit az egyház s az egyház közegei büntetlen gyakorolnak kulturális téren. Most ki kell egészítenem e fejtegetéseimet azzal, hogy ez a befolyás nem marad meg pusztán a művelődés megakadályozásánál, hanem átcsap a politikai térre is és a hol csak teheti, útjába áll a magyarság iránt netán ébredező szimpátia elterjedésének.

A már említett s folyton szaporodó nemzetiségi pénzüzetek, kereskedelmi részvénytársaságok és szövetkezetek mind ezt a célt szolgálják a melleit, hogy számbavehető mellékkeresetet biztosítanak az intézményeket vezető papoknak, tanítóknak s egyéb honorácioroknak, a kiknek szemében a nemzetiségi kérdés ekként egyszerű gazdasági kérdéssé válik, stb. Történik pedig mindez az állam és a törvényhatóság szemeláttára, ezeknek hallgatólagos beleegyezésével. Továbbá maga a törvényhatóság, a mely legközvetlenebb figyelője a bajoknak, ha lehet, még kevesebbet tesz e népnek a magyar állam testébe való szoros bekapcsolására, Hogy mit mivel a vármegyei gazdasági egyesület e nép érdekében, azt a legjobb akarattal nem sikerül megállapítani. Látható nyomai működésének teljesen hiányoznak. Végig lapozva a vármegye évi jelentéseit, egyetlen tettet, egyetlen gondolatot nem találunk, melyből e nép gazdasági és kulturális helyzetének komoly felkarolása szólana felénk. Mindenütt sablonos, gépies elintézés az ügyeknek. S ilyen lélek nélkül való mechanizmus az egész közigazgatás is. Kétségtelenül van sok derék és lelkiismeretes tisztviselője e megyének is s a községeknek. De ül legalább is annyi, ha nem több oly tisztviselő is, főként a jegyzői hivatalokban, kik községeik érdekét nem csak elő nem mozdítják, hanem annak kárára vannak. Eklatáns példáját szolgáltatotta ennek a 2—3 évvel ezelőtt lezajlott állatcsempészeti botrány, a mely miatt akkor egy egész járás csaknem összes jegyzői és bírái kerültek bajba s közülök három jegyző hivatalának elvesztésével adta meg árát a romániai sertések becsempészése körül kifejtett közreműködésének. Mások kisebb-nagyobb fegyelmi büntetésekkel büjtettek. Van sok olyan körjegyzőség, a melyre valóságos fátumként nehezedik az a tény, hogy fennállása óta még nem volt hű és becsületesen sáfárkodó előjárósága, hanem egyik sikkasztó és harácsoló a másikat követte a jegyzői székben. Ennek legközvetlenebb eredménye azután a rémségesen nagy községi pótlódó, melyre már fentebb rámutattam. De ez nem lehet másképpen. A kincstárt és a többi közállományt ért kárt valakinek meg kell térítenie. Ez a valaki pedig rendszerint a község, illetve ennek nyomorult lakói. S hogy aztán az ily jegyzőségben minő viszonyok uralkodnak úgy a pénzügyi, mint közigazgatási tekintetben; mennyire megrendült a nép bizalma a tisztviselőknél, azt csak az tudja, a kinek alkalma van az ilyen hivatal rejtelmeibe betekinteni. S ez ellen még az állam sem tehet sem-

mit. A vármegyei urak, kezét fogva a tárgyalat terület előkelőségeivel, a maguk osztályuralmát akarván minden áron biztosítani, csakis oly tisztviselőket túrnek meg, a kik minden parancsot feltétlenül végrehajtanak s vakon engedelmeskednek a központnak. Ám ingyen az ily szerepre igen kevés ember vállalkozik. S viszont, a kik ellenszolgáltatás fejében bocsátják magukat az uralkodó osztály rendelkezésére, azok a helyzetet ki is aknázzák úgy fel- mint lefelé. Garázdálkodásaik ellen aztán hiába lép fel maga az állam is, — az ügy rendesen sikeresen változtattatik át »politikai« ügygyé, melyet a »nemzetiségi« viszonyok kényességére való hivatkozással, vagy más hajánál fogva előranciaigált indokokból vagy elejtenek, vagy ha már tesz is valamit a vármegye, csak azért teszi, ut aliquid fecisse videatur.

Ismétlem tehát: nem természetes-e, hogy ez a nép, a melyet gazdasági és kulturális nyomora csaknem baromi sorba nyom le; a melyet az állam védtelenül kiszolgáltat a legsötétebb szellemi zsarnokságnak s a gonosz és önző izgatóknak; a mely a közigazgatásban, melynek ő pusztá alanya, inkább ellenségét látja, mint jó barátját s a mely, mindent összevéve, sehol semmiféle téren sem találkozik a magyar állam s a magyarságnak az ő javára irányuló intenzív, szeretetteljes és önzetlen gondosságával: nem természetes-e, ha ez a nép a magyarság biztos, szilárd végvárának még nem tekinthető?

Fontolják meg jól e kérdést azok, a kiket illet. S még egyet. A kivándorlás itt eddig még nem öltött ugyan nagy mérveket, de a folyamat már megindult. A határőrvidéki népnek éppen legértékesebb része, a szorgalmas cseh és német telepítvényesek egyre nagyobb számban vándorolnak ki hegyi falvaikból. Ha a közterhek és magánadósságok súlya alatt összeroskadt parasztság felsegélyezésére nem indul meg rövidesen valamely erélyes akció, úgy a következő népszámlálás arról fog üzenetet hozni innen, hogy a magyar állam végvidékét nemcsak erőben, de számban is megfogyatkozott őrség védi.

Vas Béla.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS EGY ISMERET- ELMÉLETI KRITIKÁJÁRÓL.

A neokantianizmus programjának egyik fő pontját képezi azon kérdés megoldása, hogy mikép lehetséges történelem mint tudomány?

A Tiszta ész kritikájában kinyomozta *Kant* a tudományos tapasztalás lehetőségének szükségképi feltételeit és megállapította annak formális határait; de csak annyiban, a mennyiben az tiszta matematikai és tiszta természettudományi ismerés.¹ Szerinte a természeti tudományokban csak annyi »tulajdonképi« tudomány található, a mennyi matematika foglaltatik bennük. És ezért már a chemiát és a pszichológiát is kizárta a »tulajdonképi« tudományok köréből. A történelmet még inkább.

Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a *Kant* korabeli chemiát, pszichológiát és történelmet voltaképp nem nevezhetjük tudományoknak. Legkevésbé pedig az utolsót. Csak a XIX. században emelkedett a história a tudomány rangjára. Történelemtudományt, a milyennel ma bírunk, *Kant* még nem ismert.²

¹ A kategóriák dedukciójában ugyan a tudományos tapasztalásnak általában derítette ki a priori princípiumait, de ezzel még nem szolgáltatta a szó mai értelmében vett egyes nem-matematikai tudományok ismeretelméleti alapvetését.

² *Kantnak* a pszichológiáitól és a históriáitól való idegenkedése *Troeltsch* szerint magából a Tiszta ész kritikájának módszeréből is érthető. „Die Sprödigkeit gegen das Psychologische und Historische stammt. . . aus dem innersten Kern der Methode selbst, eben der Methode, die durch Einschränkung von Raum, Zeit und Kategorien auf bewusteinsimmanente Gültigkeit die dogmatische Metaphysik zerstört. . . hat.” V. ö. „Das Historische in Kants Religionsphilosophie” c. értekez. „Zu Kants Gedächtniss” c. munkában (kiad. Vaihinger és Bauch) 51. 1.

A históriának tudományá váló specifikálódását *Windelband* szerint azért egyedül ama kritikai szelleműek köszönhetjük, a melynek *Kant* volt a megteremtője és a mely a múlttróli phantastikus szemlélődést szigorúan methodikus és szisztematikus kutatássá fejlesztette.

A történelemtudomány lételének ténye szükségessé teszi a tudományos tapasztalás és a tudomány *Kanti* fogalmának kibővítését és a históriának belevonását a tudománytanba. A modern kritikai ismeretelmélet érzi ezt és a históriai ismerés természetének és formáinak vizsgálatát egyik legfontosabb feladatának vallja.

Hogy a történelem egy ismeretelméleti kritikája, illetve alapvetése kell, hogy a vele elválhatatlan összefüggésben álló szociológia ismeretelméletének problémájára nézve is fontos következményekkel járjon, azt könnyen beláthatjuk.¹

Ezt igazolja egyebek közt *Simmel*, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* című műve, a melyről bátran mondhatjuk, hogy egyike a legmélyebb munkáknak, a melyeket eddig a történelem ismeretelméletéről írtak. És igazolja különösen a mű azon része, a mely mind a történelem, mind pedig a szociológia methodikájában fontos szerepet játszó történelmi materializmus ismeretelméleti kritikáját tartalmazza.

Simmel munkájában kimutatja, hogy a históriai realizmus, a mely szerint a történelemtudomány a történésnek »a mint az tényleg lejátszódott« — tükörképe, tévtan. A történelmi realizmus dogmatizmusával szemben szerinte (az ismeretelméleti idealizmus értelmében) kérdeznünk kell: Mikép lehetséges történelem? Meg kell állapítanunk a történelmi ismerés a priori princípiumait.

A történeti materializmus theóriájával azon történet-ismeretelméleti probléma tárgyazásánál foglalkozik, hogy mikép nyerik a tények (»Thatsache«) az ő históriai értelmüket »tényfölötti jelegű előfeltevések alakító-erői általi? — a hol is ama theória ismeretelméleti« struktúráját vizsgálja. Figyelmen kívül

¹ A szociális tünemények specifikumát éppen az képezi, hogy van bennük történelem. Történelem nélkül a szociológia nem volna szociológia. A históriai mozzanat képezi a szociológiában azt a plus-t, a mely azt a pszichológiától megkülönbözteti. V. ö. *Pauler Ákos: Az ismeretelméleti kategóriák problémája* 116. 1.

² Völlig veränderte Aufl. Leipzig, Duncker & Humblot 1905. X. 170.1.

hagyván azt, hogy a történelmi materializmus théóriája mennyire vihető tényleg keresztül a históriában.

E théoria szerinte a históriai történésnek egy *egységes pszichológiai értelmezését* involválja. Habár *Marx* határozottan mondja, hogy az éhség magában még nem idéz elő történelmet, bizonyos, hogy az anyagi javak termelési- és csereviszonyai még nem létesíthetnék azt, ha az éhség nem fájna és mint hajtóerő nem állna mögöttük. A théoria »materializmus« elnevezése egyáltalán nem mondható találónak, hanem inkább tévesnek. Mert hogy nincsen köze a metafizikai materializmushoz, ez kétségtelen. A »materializmus« itt csak azt jelenthetné, hogy a történelem in ultima analysi nem szellemi energiáktól függ. De ez éppen ellentmond a théoria sajátos tartalmának, a mennyiben az a történelmet eminens értelemben pszichológiailag motiválja.

A történelmi materializmus tanának nagysága abban áll, hogy a történelem ellentétei és változásai mögött azt a mozgató rugót akarja megmutatni, a mely »elementáris egyszerűsége« által ahhoz kvalifikálódik, hogy a históriai élet szinte beláthatatlan folyamában az *egységet* tüntesse fel. Mind a mellett nem egyéb, mint egy pszichológiai hipotézis. Ugyanis felteszi, hogy az emberek külső mozdulatjai mögött lelki folyamatok rejlenek, a melyek alapjában véve a »közvetlen élet produkciójának és reprodukciójának« érdekét célozzák.

A théoria hipotetikus volta csak azért nem szembeötlő, mert az a lelki impulzus, a melyre az emberi világ történéseit visszavezeti, magában véve kétségbevonhatatlan tény, a mely tény-jellegét a rajta alapuló tanépletnek is kölcsönözni látszik.

A történelmi materializmusnak azért jut fontos szerep a históriai realizmus legyőzésében, mert éppen ő követeli, hogy a valóság legközvetlenebb reprodukciójának tekintsék és éppen ő rajta mutatható ki előnyösen az adottnak kialakítása, az autonóm elme előfeltevései és igényei által. A mellett, hogy e théoria nem pszichológiai tényekkel, hanem csak *hipotetikus értékű pszichológiai redukciókkal* rendelkezik, lényeges jellemvonását képezi az a *kiválasztás*, a melyet a történelem lehetséges utolsó motivációin végez. Az élet a különféle »érdeksorok« bonyadalmas szövedékét mutatja. Benne minden elválaszthatatlanul össze van fonódva: gazdaság és vallás, államalkotmány és individuális élet, művészet és jog — és ezzel létre jön az, a mit történelemnek nevezünk. Csak a szálak *kontinuitása* által,